

Volumul se adresează, deopotrivă, publicului cititor din Ungaria, și celui din țara noastră, prin apelul făcut la mărturiile unui trecut apropiat și prin învățămintele desprinse în legătură cu atitudinea și starea moral-spirituală a elitei politice din ambele state, confruntate între 1918-1920 cu realitatea strădaniei mutuale de asanare temporară a germinilor conflictuali, odată cu instaurarea unui consens conjunctural.

Adrian Gabriel Pop

BÉLA Borsi-Kálmán, *Megközelítések. Tanulmányok a magyar-román (román-magyar) kapcsolattörténetről és identitásról (Abordări. Studii despre identitatea și relațiile româno-maghiare/maghiaro-române)*, Budapeșt, Lucidus Kiadó, 2011 (Kisebbségkutatás Könyvek), 219 p.

Numele lui Béla Borsi-Kálmán nu mai trebuie prezentat publicului specialist român. E drept că, înaintea evenimentelor revoluționare din decembrie 1989, datorită relațiilor tensionate româno-maghiare nu se știa despre el mai nimic în România. În ciuda faptului că era unul dintre reprezentanții de seamă, care se ocupau serios cu propagarea culturii române în Ungaria: în anii '80 preda literatura română a secolelor 18-19-lea la Catedra de Filologie Română la Universitatea ELTE din Budapeșta, fiind totodată și cel mai prolific traducător în Ungaria al literaturii române moderne (a tradus printre altele pe Petru Popescu, Mircea Eliade, Constantin Țoiu, Ana Blandiana, Ștefan Augustin Doinaș etc.). Dar imediat după 1990, o personalitate nu mai puțin importantă și cunoscută a istoriografiei românești, cum este Andrei Pippidi, a scris o recenzie elogioasă, dar totodată obiectivă despre una dintre cărțile cele mai importante ale lui Borsi-Kálmán. (*O carte de istorie de care era nevoie*, Contrapunct, 12-15 februarie 1993, p. 7; vezi și: „Revue des Études Sud-est-européennes”, tome XXI, 1993, nr. 1-2, p. 218-220.) Este vorba despre cartea (*Hungarian Exiles and the Romanian National Movement, 1848-1867*, Columbia Press University, 1992) în care Borsi-Kálmán, pe baza unui bogat material arhivistic, atunci recent descoperit, a prezentat relațiile diplomatice ale emigrației maghiare pașoptiste (în frunte cu György Klapka și Lajos Kossuth) în raport cu cercurile politice române. După traducerea cărții în limba engleză, ea a stârnit un important ecou și în istoriografia românească: în afară de Andrei Pippidi au recenzat-o Sever Mircea Catalan („Revista istorică”, Seria nouă, tomul 3, 1992, nr. 11-12, p.1225-1229), Florin Constantiniu (*Béla Borsi-Kálmán a scris o carte onestă despre relațiile româno-ungare*, CNM, 1994, nr. 129, p. 14-20) și Irina Livezeanu (*Nationalities Papers*, volume 24 number 1. March 1996, p. 139-141) După relatările autorului, în anii 1994-1995 Editura Humanitas s-a angajat în publicarea cărții și în limba română: a fost semnat contractul, a fost tradus 80% din text, Fundația Soros a asigurat și banii pentru tipar, dar totuși cartea nu a fost tipărită. (Vezi interviul Gabrielei Adameșteanu cu Borsi-Kálmán Béla, „Bucureștiul Cultural”, nr. 13, noiembrie 2007.)

După acest început spectaculos a urmat o un hiatus: au trebuit să treacă mai mult de zece ani pentru ca numele lui Béla Borsi-Kálmán să intre din nou în circuitul intelectual român. Că această întoarcere nu a fost mai puțin spectaculoasă ca prima intrare pe scena culturală românească o arată și calificativele pe care, între timp, le-a căpătat Borsi-Kálmán de la criticii români. Ștefan Borbély, de exemplu, îl consideră „unul dintre redevabilii – și foarte exigenții – prieteni de care dispune cultura română în Ungaria, un autentic om-punte.” (*Imaginea maghiarului în cultura română*, Observator cultural, 2007, nr. 372: http://www.observatorcultural.ro/Imaginea-maghiarului-in-cultura-romana*articleID_17568-articles_details.html), Victor Neumann, ca timișorean, a scris despre cartea lui Borsi-Kálmán care tratează un moment puțin cunoscut, și în istoriografia maghiară, procesul Levente de la Timișoara din noiembrie 1919 și aprilie-mai 1920 *Öt nemzedék, és ami előtte következik. A temesvári Levente-pör 1919-1920 (Cinci generații, și ceea ce urmează. Procesul Levente de la Timișoara)*, Budapeșt, Noran, 2006, recenzia din „Revue Roumaine d'Histoire”, XLVII, 2008, N° 1-2, p.187-194.) Este vorba de fapt despre un complot „împotriva României Mari,” al liceenilor din Timișoara, care în afara contextului istoric de atunci, ar fi rămas o farsă puerilă, dar în viziunea erudită a autorului a devenit un prilej oportun pentru o analiză socio-istorică a structurilor locale bănațene cu privire la schimbarea mentalităților.

Succesul cel mai spectaculos în ultimii ani din Ungaria al lui Borsi-Kálmán a fost cartea despre „ungurul cel mai cunoscut”, fotbalistul Ferenc Puskás. (*Az Aranycsapat és a kapitánya. Sorsvázlatok a magyar futballpályák világából* [Echipa de aur și căpitanul ei. Crochiuri de destine din lumea stadioanelor maghiare] Budapest, Kortárs Kiadó 2008.) Succesul se datorează faptului că în personalitatea lui Borsi-Kálmán se îmbină armonios calitățile unui fotbalist (care a fost pentru un scurt timp jucătorul uneia dintre echipele importante ale Ungariei FTC 1968-1970) și ale unui istoric priceput. Văzând din interior atât lumea stadioanelor, cât și istoria societății maghiare, autorul a reușit să demonstreze convingător că prăbușirea fotbalului maghiar mergea mână în mână cu destrămarea și stricarea coeziunii morale a societății maghiare, care după antecedente interbelice s-a intensificat din ce în ce mai mult în epoca „dictaturii moale” a lui János Kádár. În această perioadă, în baraca cea mai veselă a lagărului comunist pe altarul bunăstării materiale au fost sacrificate toate celelalte elemente ale coeziunii sociale cum ar fi solidaritatea, morala, sportul, religia, sentimentul național etc. Astfel, problema cea mare al fotbalului maghiar, afirma Borsi-Kálmán, nu este de natură economică, ci una de morală. (Vezi și recenzia lui Stelian Mândruț, *Istorie și fotbal*, „Steaua”, LX, Nr. 9/2009, 41–42. p.)

Am amintit aceste antecedente din activitatea lui Borsi-Kálmán și receptarea lui în mediul românesc, datorită faptului că în noua sa carte sunt reluate toate aceste teme favorite ale autorului. Chiar primul studiu reia o temă veche atât de dragă autorului. Este vorba despre emigranții maghiari pașoptiști stabiliți în Principatele Române între anii 1850-1860. Autorul a ales două personalități importante, dar mai puțin cunoscute de către publicul românesc: Sándor Veress și Józsa Oroszhegyi. Sunt doi autori care au scris pe larg despre românii din Principate. Sándor Veress, tatăl binecunoscutului bibliograf și istoric, Andrei Veress, a scris o amplă lucrare despre emigrația maghiară (*A magyar emigráció Keleten* [Emigrația maghiară în Orient], vol. I-II, Budapest, 1878), precum și o istorie a României (*Románia története*) rămasă până azi inedită (manuscrisul, redescoperit de Lajos Demény, se află la Biblioteca Academiei Maghiare: MTAK ms. 10.491/7). Józsa Oroszhegyi a scris o adevărată monografie în stilul statisticilor de la începutul secolului al 19-lea, având intenția (puțin naivă) de a descrie în totalitate (din punct de vedere istoric, natural, civil, religios, moral, comercial, etc.) societatea română din Principate: *Román élet. A mai oláh föld és népe természeti, történeti, közéleti, vallási, erkölcsi, fogalmi, szokási s társadalmi viszonyainak rajza*, ed. Bíró Sándor, Kolozsvár, 1942. Borsi-Kálmán, analizând după trei criterii (ce spun autorii despre compoziția etnică a României, despre integrarea diferitelor păături sociale și despre talentul strategico-diplomatic al protipendadei conducătoare române) scrierile lui Veress și Oroszhegyi, reușește să surprindă sugestiv mobilitatea amețitoare a transformărilor etnice, politice și sociale la începutul nașterii României moderne.

Un alt capitol al cărții abordează o temă similară. Este vorba de fapt despre reluarea problemei tratate în cazul lui Veress și Oroszhegyi, însă cu un decalaj de 70-80 de ani. Dar întrebarea rămâne aceeași: cum erau văzuți românii de către intelectualii maghiari? De data aceasta eroii lui Borsi-Kálmán sunt doi intelectuali maghiari de seamă din perioada interbelică. Unul este László Németh (1901-1975), cel mai controversat, dar totodată și cel mai prolific scriitor maghiar al secolului XX, iar celălalt un tânăr istoric maghiar cu o carieră promițătoare, care a fost însă curmată la 27 de ani într-un lagăr din URSS în luna decembrie a anului 1944. Este vorba despre László Mikecs. Ambii au făcut o călătorie de studii în România anilor '30. Nemteh traversând Dunărea, ajunge prin Giurgiu la București, unde va avea ca îndrumători și parteneri științifici pe Henri H. Stahl și Dimitrie Gusti. Eseul său despre peregrinarea prin România, cu titlul *Magyarok Romániában (Ungurii din România)* – deși în eseu, este vorba cam 75% despre români, și nu despre maghiari – a stârnit un adevărat scandal în presa maghiară a vremii, având și un oarecare ecou românesc. Meritul lui Borsi-Kálmán constă în faptul că are curajul și erudiția să facă bilanțul aprecierilor și prognozelor lui László Németh. Astfel, de exemplu, el atrage atenția asupra judecății eronate a lui Németh în privința capacității diplomatice a politicii românești. Németh a afirmat că realizarea României Mari se datorează exclusiv conjuncturii istorice și geopolitice favorabile și bunăvoinței marilor puteri. Tânăra diplomație românească, necoaptă după părerea lui, aproape că nu a avut niciun rol în realizarea acestui proiect măreț. Nimic mai fals, sună verdictul lui Borsi-Kálmán, care arată cu o subtilă analiză că diplomația românească era în stare să manipuleze oricare elită politică europeană a vremii (franceză, germană, maghiară etc.) în afară de cea rusească. Deși mi se pare puțin exagerată această superlativizare a diplomatiei românești, dacă luăm în considerare experiențele proprii

ale autorului ca diplomat (consilier cultural al ambasadei maghiare la București 1990-1995, iar apoi la Paris 1999-2003), putem să-i dăm dreptate. În ansamblu însă, imaginea românilor în scrierea lui Németh este pozitivă. Este fascinat de mișcarea sociografică a lui Gusti, de acele echipe de tineri intelectuali care, pe lângă faptul că fac prelucrări monografice despre sate românești, participă activ și la modernizarea culturală și economică a satelor. O vizită la un astfel de șantier rural din Munții Apuseni este descrisă cu mare sugestivitate de către Németh. Îți trebuia curaj să scrii în 1935 despre români pentru publicul maghiar în acest fel. Să nu uităm că suntem în perioada luptelor crâncene, nu numai pe plan politic, dar și pe plan cultural. Discuțiile aprige dintre lingviști ca Lajos Tamás, Gáldi László, Sextil Pușcariu, Nicolae Drăganu, sau istorici ca Sámuel Domanovszky și Nicolae Iorga sunt la ordinea zilei. Tamás în 1937 când se afla la București și a vrut să-l viziteze pe Iorga și a fost dat afară de către marele istoric. (N. Iorga, *În luptă cu absurdul revizionism maghiar*, ed. de Mihai Ungheanu, București, Editura Globus, 1991, p. 144.) Trebuie să adăugăm însă că Mikecs sosește în 1939 direct la Vălenii de Munte la cursurile de vară ale lui Iorga și face un rezumat bogat despre cursul ținut de marele istoric.

Németh și tovarășii săi de drum – Dezső Keresztúry (1904-1996) scriitor, pentru o scurtă perioadă, între 1945-1947, ministrul Culturii, Iván Boldizsár (1912-1988), scriitor, și Zoltán Szabó (1912-1984), scriitor, care în 1949 emigrează în Franța – sunt tratați de către Gusti și întreaga familie a lui Stahl cu o amabilitate și prietenie aproape ieșite din comun. Această colaborare intelectuală româno-maghiară este prezentată de către Borsi-Kálmán ca un exemplu demn de urmat. Nu întâmplător afirmă el în interviul acordat Gabrielei Adameșteanu următoarele: Klapka „a și semnat două tratate cu Al. I. Cuza, în 1859, respectiv 1861, care rămân importante în istoria raporturilor româno-maghiare, chiar dacă nu se prea știe despre ele. În orice caz eu mă consideram, în taină, un fel de nou Klapka, dar nu general, ci cărturar-diplomat.” („Bucureștiul cultural”, nr. 13, noiembrie 2007.) Scriind despre călătoria lui Németh și a lui Mikecs, Borsi-Kálmán realizează o analiză și o comparație a propriilor sale experiențe de cărturar-diplomat acumulate în mediul românesc de după 1990, cu experiențele anterioare ale celor doi intelectuali maghiari. Rezultatul este relevant și totodată senzațional pentru autor: ceea ce a spus László Németh în 1935 despre genialitatea geostrategică a românilor, despre avântul și mobilitatea lor politică juvenilă în ceea ce privește omogenizarea etnică a unei țări multilingvistice și multietnice, sau despre talentul lor de a imita (dar nu și de a adopta pe deplin) modelele occidentale, este valabil – după părerea lui Borsi-Kálmán – și pentru perioada de după 1990.

Citind lucrările publicate de Béla Borsi-Kálmán am avut totdeauna impresia că autorul dovedește o simpatie aparte față de eterogenitatea lingvistică, etnică și culturală. Se simte bine în această lume multiculturală, în care individul poate să-și permită mai multe identități. Nu întâmplător are deci o atracție aparte față de cercetarea secolului al XIX-lea când și societatea românească, dar și societatea maghiară din cadrul Imperiului austro-ungar prezentau cvintesența multiculturalismului. Modelul ideal al acestei lumi, în care se reflectă totalitatea problemelor și dilemelor haosului multiethnic (cel puțin din punctul de vedere al intelectualilor și funcționarilor austrieci), l-a aflat Borsi-Kálmán în istoria Banatului timișorean. Și în cartea de față se găsește un loc aparte, în care autorul descoperă procesul de îmburghezire petrecut în a doua jumătate a secolului al 19-lea în Banat, mai ales în orașul Timișoara. Borsi-Kálmán a ales o metodă istorică mult timp discreditată, dar astăzi din nou reinventată: biografia. Scriind un adevărat roman de familie, el ne prezintă istoria unor familii multietnice total sau parțial bănățene. Este vorba despre familia Niamešny, originară din Ungaria Superioară, cu strămoși slovaci, maghiari, poloni. Membrii familiei, figuri tipice ale *beamterului* austriac (caracterizat atât de negativ de Eminescu în articolul său *Influența austriacă asupra Principatelor române*), după ce ajung la Timișoara, devin reprezentanții cei mai importanți ai burgheziei liberale maghiare, un membru al familiei Mihály, Niamešny (1902-1925), devenind chiar actorul principal al complotului mai sus menționat de către Levente.

Un caz și mai interesant este studiul privind istoria familiei marelui compozitor Béla Bartók. Familia Bartók este o familie tipic mitteleuropeană. Bunica lui Bartók era de origine croată (*bunjevcí*) din Serbia, tatăl său era de origine maghiară țărănească din Borsod (parte nord-estică a Ungariei actuale); în zelul său de înnobilitare în anii 1870-1880 la Sânnicolau-Mare, și-a atribuit un blazon nobiliar. Mama lui Béla Bartók, Paula Voit, s-a născut într-o familie germană din Pressbourg (Bratislava). Copilăria, până la vârsta de opt ani, Bartók și-a petrecut-o în Banat, mediul cel mai eterogen din punct de vedere

etnic și lingvistic, al Monarhiei austro-ungare, dar totodată regiunea cea mai dinamică din punctul de vedere al industrializării și al modernizării. Primele partituri le-a semnat cu numele de Béla von Bartók, iar în actul de căsătorie (Budapesta, 26 august 1923) s-a semnat *szuhafői Bartók Béla*, sugerând că nu neagă nobilitatea fictivă a familiei. (Doar mai târziu, după ce va face o călătorie la Szuhafő – un sat micuț din partea nord-estică a Ungariei actuale – unde a examinat matricola de la *plebania* locală, va renunța la această legendă familială).

Biografiile prezentate de Borsi-Kálmán nu sunt numai simple romane de familie. În spatele acestor schițe narative biografice (să nu uităm că Borsi-Kálmán, la începutul carierei sale, a fost traducător beletristic), există o analiză istorică serioasă a procesului de asimilare, de emancipare și de formare a burgheziei maghiare moderne, proces atât de problematic și de mult discutat în cadrul istoriografiei maghiare.

Cartea lui Borsi-Kálmán are moto-ul următor: „a múltat be kell vallani” („trecutul trebuie recunoscut”). Este un vers dintr-o poezie celebră a lui Attila József (pe jumătate și el român, tatăl lui, Josif Aron, se trăgea – ce surpriză! – tot din Banat), *A Dunánál*, (*La Dunăre*), poezie în care, printre altele, poetul vorbește despre cooperarea popoarelor dunărene. Poezia a fost scrisă în anul 1936. Cu un an mai devreme, am văzut că Németh Laszló, tot în acest scop, mergea în România să stabilească o colaborare între intelectualii maghiari și români, care ar fi avut ca scop întemeierea unei *respublica litteraria danubiensis*. Cred că de aceea nu este deloc întâmplător că volumul se încheie cu studiul. *Dușmănie națională sau reconciliere? Gânduri despre condițiile reale al dialogului româno-maghiar (maghiaro-român)*. Putem afirma că recenta carte a lui Béla Borsi-Kálmán va fi o stație importantă pe acest drum al reconcilierii și că, totodată, se va realiza și proiectul început la Humanitas și că va apărea și în limba română un volum al autorului.

Levente Nagy

Apostol STAN, *Istorie și politică în România comunistă*, București, Edit. Curtea Veche, 2010, 421 p.

Modul în care comunismul românesc este rememorat de cei formați și *deformați* intelectual în această perioadă a determinat apariția după 1990 a unei bogate literaturi concentrate atât asupra formelor extreme de exercitare a controlului și influențării activităților culturale, cât și a simptomelor mai puțin evidente ale „sindromului controlului totalitar”¹. O atare literatură, deloc compactă, însumează demersuri ce se vor adevărate proteste morale față de trecutul comunist. Pe astfel de poziții se situează volumul profesorului Apostol Stan, istoric modernist și fost cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” (1957-1999), în care se acordă atenție *istoriei* (ca disciplină), *istoricilor* (ca intelectuali) și *instituțiilor* (ca spații de producție istorică), în termenii deja consacrați analizei comunismului est-european, dar încă supuși dezbaterii, ai stalinizării, sovietizării, respectiv comunizării culturale într-un regim descris conform paradigmei totalitare. Pornind de la reconstituirea propriului trecut, Apostol Stan oferă spre interpretare răspunsuri inedite la întrebările-cheie prezente în dezbaterile academice legate de producția istorică în comunismul românesc, interogație ce oscilează în jurul actorilor politizării scrisului istoric, mecanismelor controlului politic, respectiv al integrării specialiștilor într-un atare mecanism.

Fără a fi interesat de stricte delimitări terminologice ori cronologice, studiul interdependențelor dintre istorie și politică este dezvoltat pe o durată de peste o jumătate de secol, împărțită de autor în 1) *stalinism cultural*, cu o fază „prosovietică”, urmată de o etapă „ceva mai realistă”² (ambele specifice regimului Dej), 2) *neostalinism cultural* (edificat sub Ceaușescu) și 3) *post-comunism cultural*. În consecință, prima parte a cărții surprinde modificarea structurilor tradiționale românești pe coordonatele unui presupus ideal al libertății și dreptății sociale, promovat sub etichetate socialismului utopic, dar transpus și înțeles de contemporani în termenii „dezrădăcinării” și „rusificării” culturii autohtone (p.36).

¹ Pentru o mai bună înțelegere/folosire a termenului, vezi Sheila Fitzpatrick, *The Cultural Front*, Ithaca and London, Cornell University Press, 1992, p. 238.

² *Ibidem*, p. 209 și p. 227.